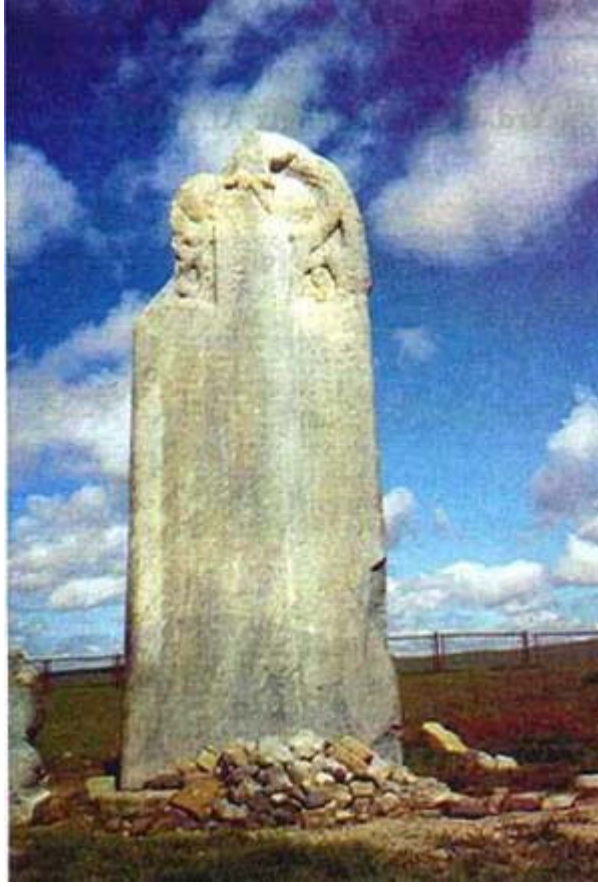

آنا ديليميزين سسلري و الفباميز

اورخون داش يازيلاري

بو يازيلار ميلادي يئددينجى قرنيله اورخون خطى ايله داش اوسته يازيليبدير. بو يازيلارين متنى نى توركيه ده محرم ارگين و ايراندا دكتور دوزگون بو گونكى ديليميزه اويقونلاشديريب نشر ائديبلر. بو يازيلار حاقدان آرتيق بيلگى اوچون باخين: يادمانه‌اي تركى باستان، دكتور حسين محمد زاده صديق "دوزگون".

كىتابين آدى: اينجى ديليم

يازان: پروفيسور زهتابى

حاضرلايان: بهزاد آذرمدى

يايملايان: اختر نشرىاتى، تبريز

چاپ نؤبهسى: ايلك

چاپ ايلى: ۱۳۸۱

سايى: ۲۰۰۰ جيلد

اينترنيتته حاضرلايان: حسن عبدالله نژاد

اينترنيتته يايملايان: آذساولار

چاغداش علم دونياسيندا هر بير ديلى اؤيرنمك ايسته ديك ده، سيرا ايله اونون
اوج جهتينى اؤيره نرلر:

۱- سس قورولوشو

۲- صرف

۳- نحو.

آنا ديليميز آذرى توركجه سىنى اؤيرنمكده ده ايلك نوبه ده اونون سس
قورولوشو و دوزگون يازيب اوخوماغا گرگ اولان ايلكين يازي
قايدالار يلا تانيش اولوب اؤيرنمك لازيمدير.

چاغداش ادبي آذرى توركجه سىنى سس قورولوشو

ديل انسانلار آراسيندا اونسييت، علاقه و ايلگي واسطه سىدير. بير جمعيت و يا توپلومون عضولرى اونسييت
واسطه سى اولان ديلدن استفاده ائده رك، فيكىرلرينى بيرى- بيرينه چاتديرار، بيرى بيرينى باشا دوشر،
يشلرينى گؤررلر. بئله ليك له ده توپلومون وياخود جمعيتين ايشى داينمادان ايره لي گئدر.
انسالار اؤز فيكىرلرينى و نظرده توندوقلاريني دئمك و مقابل طرفلره چاتديريب، باشا سالماق اوچون بيتميش
فيكىرلره مالك اولان آيرى- آيرى جمله لردن استفاده ائدرلر. بو جمله لرى دوزلتمك اوچون هر كس نظرده توندوغو
فيكىر داها ساده، ييغجام، درين و توتارلى شكيلده ايفاده ائتمه يه كؤمك ائدن كلمه لرى سئچيب، اونلارنى
ديلين صرف ونحو قايدالارى اساسيندا سيرا ايله سؤيله ير. باشقا سؤزله دئسك، انسانلار فيكىرلرينى ايفاده
ائتمك اوچون جمله لردن استفاده ائدرلر، جمله لر سؤزلردن دوزه لر، هر بير سؤزو كلمه ده معين سسلردن يارانار.
مثلا: "ال" كلمه سى ايكي "ا" و "ل" سسلريندن، "آنا" كلمه سى اوج "آ"، "ن" و "ا" سسلريندن؛ "يؤرد" سؤزو
دؤرد "ي+و+ر+د" سسلريندن؛ "تازرى" كلمه سى بئش "ت+آ+ن+ر+ي" سسلريندن؛ "آذربايجان" سؤزو اون
"آ+ذ+ا+ر+ب+ي+ج+ا+ن" سسلريندن يارانميشدير.

هر بير ديلين مختلف لهجه لرينده ايشلنه ن سسلرين سايبى چوخ اولار، لاكين هر بير ادبي ديلده، لهجه لرده
ايشلنه ن بو سسلرين چوخ و تقريبا هر يئرده و بوتون لهجه لرده ايشلنه نلريندن استفاده ائدرلر. چاغداش ادبي
آذرى ديلينده ۳۲ سس واردير كي، آذربايجان جمهوريسى و ايران آذرى لرى و توركلرين اكثرى داخلىنده
ايشلنه نير.

ادبي ديليميزين بو ۳۲ سسى، تلفظ طرزى باخيميندان ايكي قسمته بؤلونور:

۱- سسللى لر/صدا دارلار- مصوتلر/

۲- سس سيزلر/بي صدا لار- صامتلر/

۱- سسلی لر:

ادبی دیلیمیزده دوققوز سسلی - مصوت واردیر کی، بونلاردان عبارتدیر:

- ۱- آ: آنا + بابا + آنا + آدام + آذربایجان + . . . کلمه لرینده اولدوغو کیمی.
- ۲- ا-ه: ال + گلکمک + نهنه + ارك + اتك + الجك + . . . سؤزلرینده اولدوغو کیمی.
- ۳- ي^: ایلدیریم + آییق + آچیق + ایشیق + ایلیق + . . . کلمه لرینده ائشیتدی یینیز کیمی.
- ۴- ي^: ایکی + بیر + تیکیش + بیلجی + ایلیک + . . . سؤزلرینده اولدوغو کیمی.
- ۵- ئ: ائل + ائو + ائشیک + بئله + ائله + یئل + بئل + تئل + . . . کلمه لرینده ائشیدیلن کیمی.
- ۶- و: اوغلان + او + اودون + اوچاق + . . . سؤزلرینده اولدوغو کیمی.
- ۷- و: اوزو + اوزگه + اؤکوز + اؤلچمک + اوردک + . . . سؤزلرینده ائشیتدی یینیز کیمی.
- ۸- و: نئجه کی، اوزون + اوزاق + اوچماق + قورو + اولو + سو + . . . کلمه لرینده ائشیدیرسینیز.
- ۹- و: اوزوم + اوز + اوچونجو + سو پورمک + کورک + . . . سؤزلرینده اولدوغو کیمی.

سسلی لری دئینده بو غازدان چیخان هاوا آخینی- جریانی و آغیزدا هئچ بیر مانعه یه راست گلمه دن آزاد و سربست شکیلده آغیزدان چیخار. سسلی لری تلفظ ائندنه بوغاز، دیل، دوداقلار، دیشلر و سایره معین شکیل و حالا دوشرلر، لاکین هاوانین بوغازدان چیخماسینا هئچ بیر مانع و انگل توره تمزله. دوققوز سسلی نین هر هانکی سی تلفظ ائتسه ز، بو واقعیتی گوره بیلرسیز. آنا دیلیمیزین سس لرس فارس دیلینین سسلی لریندن هم چوخ، هم ده فرقلی دیر.

۲- سس سیزلر

ادبی آذری دیلینده ۲۳ سس سیز و یا بی صدا واردیر کی، تقریباً فارس دیلینین سس سیزلری ایله عینیدیر. دیلیمیزین سس سیزلری بونلاردیر:

ب + پ + ت + ج + چ + خ + د + ر + ز + ژ + س + ش + غ + ف + ق + ک + گ + ل + م + ن + و + ه + ی

بونلارین دیلیمیزده تلفظو تقریباً فارس دیلینده اولدوغو کیمیدیر. سس سیزلرین هر بیرینی تلفظ ائله ینده، بوغاز، دیل/دیلین اوچو، اورتاسی و یا سون قسمتی/دیشلر، دوداقلار و سایره تلفظ آلتلری و یا اورگانلارینین بیر ی یا بیر نئجه سی معین شکله دوشه رک، بوغازدان ائشیه چیخماق ایسته یین هاوانین چیخماسینا مانع اولار و بونولادا سس سیزلر- صامتله یارانار.

آنا دیلیمیزین ۲۳ سس سیز و یا بی صداسی نین هر هانکی سی نی امتحان ائدیپ، تلفظ ائتسه ز، بو واقعیتی عیانی شکیلده گوره بیلرسیز. مثلا "ب" نی تلفظ ائندنه دوداقلار برک بیر- بیرینه یاپیشیب، هاوانین چیخماسینا مانع اولار و بیردن آچیلاندا "ب" سسی یارانار.

آنا دیلیمیزین ۲۲ سسی نین هر بیرینین یازیدا بیر علامتی، اشاره سی و یا حرفی واردیر. دئمک دیلیمیزده ۲۲ حرف واردیر کی، الفبامیزی تشکیل ائدیر.

دئديك كي، ادبي آنا ديليميزين سس سيزلريله فارس ديلينين سس سيزلري تقريبا عينيدير. لاکين مختلف دنيا ديل لرینده سس سيزلر هم ساي، آز- چوخلوق، هم ده تلفظ طرزي باخيميدان قيسما بيري- بيريندن فرق له نرلر. مثلا عرب ديليني گؤسته ره بيله ريك كي، سگيز ائله بي صدا- صامت سسه مالکدير كي، آنا ديليميزده يوخدور. ادبي عرب ديلينده اولان بو خصوصي صامت بونلاردير:

- ۱- ث: مثلث + ثلث + مثال + مثل + اثاث + . . . کيمي عرب سؤزلرينده اولدوغو کيمي.
- ۲- ح: نجه كي، حرارت + حد + حکيم + حاکم + محکمه + . . . کيمي عرب سؤزلرينده واردير.
- ۳- ذ: نجه كي، لذت + ذلت + ذکاتون + ذاکر + عذر + . . . کيمي عرب سؤزلرينده ائشيديرسينيز.
- ۴- ص: نجه كي، صدر + مصدر + صامت + قصاص + صنعت + . . . کيمي عرب سؤزلرينده اولدوغو کيمي.
- ۵- ض: نجه كي، ضروري + ضرر + قاضي + قضاوت + مرض + رياض + . . . کيمي عرب کلمه رينده گؤرورسونوز.
- ۶- ط: طلب + طلبه + مطلب + خط + خطاط + اطاعت + . . . کيمي عرب سؤزلرينده اولدوغو کيمي.
- ۷- ظ: سسي كي، ظلم + ظالم + مظلوم + تلفظ + نظم + انتظام + . . . کيمي عرب سؤزلرينده مشاهده ائديرسينيز.
- ۸- ع: سسي كي، علم + معلم + عالم + سامعه + معين + عدد + . . . کيمي عرب کلمه لرینده نظره چاريير.

آذربايجان خلقي ايله عرب خلقي نين ديني، واحد اسلام ديني دير، بو ديني بيرليک و مدني ياخينليق تاريخ بويو بير سيرا ديني اصلاح لار و يا عادي عرب کلمه لر نين آذربايجان ديلينه کئچمه سینه سبب اولموشدور. عرب ديليندن ديليميزه کئچن بو ديني و عادي کلمه لر ديليميزده عرب ديلينده اولدوغو کيمي يازيلميش دير، بونا گؤره ده بو گلمه عرب کلمه لر ديخينده گؤسترديبيميز عرب ديلينه مخصوص اولان سگيز سسي احتوا ائدن کلمه لرده اولموشدور.

بو عرب کلمه لرینده كي گؤسترديبيميز سگيز حرف عرب ديلينده تلفظ اولدوغو کيمي دئييل، آنا ديليميزين سس ترکیبینه اويغون و موافق شکیلده تلفظ اولونوب، دئييلسه ده، يازي دا اصیل عرب ديلينده يازيلديغي کيمي يازيلميش و بوگون ده اساسا هامان شکیلده يازيلماقدادير.

بونون نتیجه سينده بوگون ۳۲ حرفدن عبارت اولان الفباميزا ۸ حرف ده علاوه اولموشدور، آنجاق بو علاوه ۸ عرب حرفي نين تلفظو عرب ديلينده اولدوغو کيمي يوخ، بلکه آنا ديليميزين سس ترکیبینه اويغون شکیلده اولور. يعني "ث" و "ص" حرف لري عادي "س" کيمي، "ذ- ض- ظ" حرف لري عادي "ز" کيمي، "ح" حرفي عادي "ه" کيمي، "ط" حرفي معمولي "ت" شکیلينده و "ع" حرفي مختلف يئرلرده گاه اوزون "آ" / عاليم + عادا + عاقل + تعاليم + . . . /، گاه اوزون "ا" / معمول + تعليم + . . . /، گاه "ئ" / علم + عين + عشق + . . . / و سايره شکیللرده تلفظ اولونور.

چاغداش آنا ديليميزده اولان بو ۴۰ حرفين تلفظ اولماسي، كلمه نين اولي، اورتاسي و آخيري يازيلما شكليني جدولده مشاهده ائديرسينيز.

سيرا	اولده	اورتادا	آخيردا	حرفين آدي	سيرا	اولده	اورتادا	آخيردا	حرفي ن آدي
۱	آ	ا	ا	A	۲۱	ط	ط	ط	--
۲	ا	ه-ه	ه-ه	ə	۲۲	ظ	ظ	ظ	--
۳	ب	ب	ب-ب	Be	۲۳	ع	ع	ع	--
۴	پ	پ	پ-پ	Pe	۲۴	غ	غ	غ	Ĝe
۵	ت	ت	ت-ت	Te	۲۵	ف	ف	ف	Fe
۶	ث	ث	ث-ث	s	۲۶	ق	ق	ق-ق	Qe
۷	ئ	ئ	ئ-ئ	E	۲۷	ک	ک	ک-ک	Ke
۸	ج	ج	ج-ج	Ce	۲۸	گ	گ	گ-گ	Ge
۹	چ	چ	چ-چ	Çe	۲۹	و'	و'	و'	U
۱۰	ح	ح	ح-ح	--	۳۰	ؤ	ؤ	ؤ	Ü
۱۱	خ	خ	خ	Xe	۳۱	ل	ل	ل-ل	Le
۱۲	د	د	د	De	۳۲	م	م	م-م	em
۱۳	ذ	ذ	ذ-ذ	ze	۳۳	ز	ز	ز-ز	en
۱۴	ر	ر	ر	eR	۳۴	و'	و'	و'	O
۱۵	ز	ز	ز-ز	Ze	۳۵	ؤ	ؤ	ؤ	Ö
۱۶	ژ	ژ	ژ	Je	۳۶	و	و	و	Ve
۱۷	س	س	س	Se	۳۷	ه	ه	ه	He
۱۸	ش	ش	ش	Şe	۳۸	پ	پ	پ-پ	Ye
۱۹	ص	ص	ص	--	۳۹	اي^	اي^	اي^	I
۲۰	ض	ض	ض	--	۴۰	پ'	پ'	پ'	İ

"ا-ه" حرفي نين يا زيليشي

بو گونکو يازيميزدا آنا ديليميزين ۳۲ سسي نين هر بيرسي نين اؤزونه مخصوص حرفي واردير، حتي نجه كي، جدولده گورموشسونوز، دوقوز سس لي ميزين هر بيرينين ده خصوصي حرفي وار و اوييري حرفلرله قاريشديريلماز، حال بو كي، قديم زامانلاردا سس لي لر يميزين چوخو يازيلمازدي. بو گونه يازيميزدا "ا-ه" سسي، ياز ماغا سرعت لن ديرمك اوچون، بير سيرا حاللاردا يازيلمير. ديليميزين رسمي- علمي تصميم توتان مركزي اولاجاق دار الفنون و آكادئمينين يارانماسي و "ا-ه" سسي نين هاردا يازيليب، هاردا يازيلماماسي

باره ده رسمي تصميم توتوب ، قرار قبول ائدهنه قدر بيز هلهليك " ا - ه " سسي نين هاردا يازيلماماسي قايدالاريني رعايت ائتمه لپييك. بو قايدالار بونلاردان عبارت دير. البته بو قايدالار اساسا تورك كلمه لري باره ده دير:

۱- كلمه نين اولينده " ا - ه " سسي ساده جه بير الف /ا/ شكلينده يازيلمالى دير. مثلا: ال - ات - امك - اتك - ارسين - اكين - اكمك - اسمك - الك .

۲- كلمه نين اورتالاريندا " ا - ه " سسي هئجانين آخيريندا اولسا ، گيرده " ه " شكلينده يازي لار. مثلا: اله مك - اته ييم - گه له جك - گه لين - الهيه جه يم - گه له جه يم - مه نه - نه نه - سه نه .

۳- " ا - ه " سسي هئجانين اورتاسيندا اولاندا ، يعني ائله بير هئجادا كي ، " ا - ه " دن قاباق بير سس سيز و اوندان سونرا دا بير سس سيز اولسون ، يازيلماز. مثلا: **آ + ذر** - ميلچك - الجك - گل مك - اكمك - مندن - سندن - اللش .

بو حال كلمه لرين آخيريندا داها چوخ اولور .

۴- " ا - ه " سسي كلمه نين سونوندا گيرده " ه " كيمي يازي لار . مثلا: نه نه - مه نه - سه نه - سه له - چه نه - گه نه - گل مه .

قو شا سس

ديليميزده بعضي كلمه لر عيني سس يان - يانا گه لير . بئله حال لاردا هم حرف لرين هر ايكي سي ني يازماق او لار ، هم ده بيريني يازيب ، او ستونده تشديد قويماق اولار. مثلا:

يئدي = يئدي

سگيز = سگيز

دوقوز = دوقوز

ساقال = ساقال

باقال = باقال

حامال = حامال + . . .

كار و جينگيلتيلي سس سيزلر

ديليميزين ۲۳ سس سيزلرينين بعضي سي كار ، بعضي لري ايسه جينگيلتيلي اولور . كار سس سيز لري تلفظ ائله ينده سس تئل لري غير محسوس شكيلده تيره بير و نتيجه ده سس ائشيدبلمير ، مثلا : پ - ف - ت - س - ك - چ - ه - خ . . . سس لرينده گوروروك. آما جينگيلتيلي سس سيز لري تلفظ

ائليينده سس تثلله ري معين درجه ده تيتره بير و سس ائشيديلير. نئجه كي ، ق - ل - م - ن - و - غ - د - ز - ژ - گ - ج . . سس لريني تلفظ ائليينده گوروسوز. ديليميزده سس سيز لرين چوخو جينگيلتيلي دير .

كار سس لرين چوخونون قارشيسيندا بير جينگيلتيلي سس سيز واردير . مثلا كار "پ" سسي مقابيلينده جينگيلتيلي " ب " سس سيزي ، كار سس " ك " مقابيلينده " گ " جينگيلتيلي سي ، " چ " كاري مقابيلينده " ج " جينگيلتيلي سي وار دير . كار و جينگيلتيلي سسله ري و اونلارين قار شيليقلي سس لريني جدولده گورور سونوز .

جينگيلتيلي:

ق + ي + ل + م + ن + ر + ب + و + غ + د + ژ + ز + گ + ج

كار:

پ + ف + خ + ت + ش + س + ك + چ + ه

سس لي لر ين بؤلگوسو

ديليميزين سس لي لر ي ايكي قسمته بولونور : قالين و اينجه سس لي لر . ديليميزده اوتان دوققوز سس لي دن دو ردونو /آ- ي ^- و- و/ دئينده ديل آر خا طرفده يوخاري قالخير و سس قالين چيخير. بونلارا ديل آر خاسي و يا قالين سس لي لردئيلير. آ مما قالان بئش سس لي /آ- ي ^- و- و/ دئينده ديلين قباق حصه سي اؤن داماقدا قالير و سس اينجه چيخير. بونلارا ديل اؤنو و يا اينجه سس لي لر دئيلير. سس لي لردن "و- و" آذري كلمه لر ين اساسا بيرينجي هئجاسيندا و يئرده قالانلاري سؤزلرين هر يئر ينده گله بير. ديليميزين سس لي لر ي قيسادير .

دؤرد قالين سس لي نين قارشيليقلي اولاراق دؤرد ائنجه سس لي سي وار:

۱- "آ" سس ينين مقابيلينده "ا- ه" سس لي سي وار. نئجه كي بو كلمه لرده گؤرورسونوز:

آلما-الك

آلماق-اكماك

آلچاق-اتك

۲- "ي ^" سس ينين مقابيلينده "ي ^" سس لي سي وار. آشاغيداكي كلمه لرده ائشيتديبimiz كيمي:

ايلديريم-ايكي

ايشيق-ايب-ايت

قيز-بير

۳- "و" سىسنىن مقابلىدە "و" سىسى وار. بو كلمه لردە نظره چارپير:

اودون-اؤكوز

اوغان-اؤرتوك

چوخ-كؤچ

اوخ-اؤلچ، . . .

۴- "و" سىسىن مقابلىدە "و" سىسى واردير. كلمه لره دقت ادين:

اوزون-او زوم

اوشاق-او چ

اومود-او شومك

قولدور-بو كوك

قورد-او ز .

دېلىمىزىن دوققوز سىسلى سىنىن اوچو فقط كلمه لرىن بىرىنچى ھىجاسىندا گلر و قالانلارى كلمه نىن ھم اولي، ھم اورتاسى، ھم دە سونوندا گە لر.

بو سىسلر "و-ؤ-ئ" دن عبارتدير. آشاغىداكى كلمه لره دقت ادين:

۱- اوغان- اولماق- قوروماق- بوغاز- سونرا- شور. . .

۲- اؤلچمك- اؤتورمك- بؤيوك- كوك- گورمك. . .

۳- ائل- بئل- بئلە- يئكە- گئري- ائتمك- گئتمك. . .

قىد اولونمايدير كي، دېلىمىزدە اينچە "ئ" سىسنىن مقابلى اولان قالين سىسلى يوخدور .

دوداقلانانو دوداقلانمايان سىسلى لر

دېلىمىزىن دوققوز سىسلى سى بىر قالين- اينچە ليك باخىمىندان ايكي قىسمتە بؤلونور كي، يوخارىدا گوردوك، اونلارنىن تلفظوندا دوداقلارنىن اشتراك ائديب- ائتمە مە سىنە گۇرە سىسلى لرىن ايكي يئره بؤلونمەسى بوندا عبارتدير كي، سىسلى لرىن بعضىسىنى تلفظ ائلە يندە دوداقلار گىردە لە شىب بىر آز ايرە لي چىخىر. بو سىسلى لر "و-ؤ-ئ" دن عبارتدير. مثلا بو كلمه لردە كي بو دورد سىسلى نىن تلفظوندا دوداقلارنى فعال اشتراك ائتمە سىنە فيكىر وئرىن:

اويون- قوئون- بويون- او زوم- او زوك- بويوك- كوك- اوزون- اوچورتماق - بورون- بوداق- اولكه- كوكله- اوتاق- اوچاق- اوشاق .

بو سسلىلر ه دوداقلانان سسلىلر دئييلير .

قالان بئش سسلىلر ميزي دئينده دوداقلار بي تفاوت و طبعي حالدا كناردا دايناراق سسلىن تلفظونده ايدا اشتراك ائتميرلر. بو سسلىلر "آ- ا- ي- ي- ي- ئ" دن عبارتدير. بو سسلىلر ه دوداقلانمايان سسلىلر دئييلير.

كلمه لر ين دئييليشينه فيكير وئرين:

آنا- آنا- آذربايجان- آنا ديلم- آتماق- آچماق- آياق- باش- ال- ديرناق. . .

سسلىلر ين يوخاريدا گؤسترديبيميز ايكي جور بؤلگوسونو، يعني هم قالين و هم اينجه باخيميدان، هم ده دوداقلانماق و دوداقلانماق بؤلگوسونو آشاغيداكى جدولده گؤرورسونوز.

سسلىلر ين بؤلگو جدولى

اينجه	قالين	
ا-ه-ا اي-ي-ي ئ-ئ	آ اي-ي-ي	دوداقلانمايان
او-و او-و	او-و او-و	دوداقلانان

هئجا نه دير؟

بوتونديللرده اولدوغو كيمي، آنا ديلممizde سؤزلري بير، و يا بير نئجه هئجadan عبارت اولار. هر بير كلمه تلفظ اولوب دئييلنده بير و يا بير نئجه قسمتده، بؤلومده، پارچا پارچا آغيزدان چيخار. مثلا "ال" كلمه سي بير دفعه ده، "آنا" كلمه سي ايكي قسمتده، "وطنيم" سؤزو اوچ بؤلومده، "آذربايجان" سؤزو دؤرد حصه ده، دؤرد بخشده تلفظ اولوب آغيزدان چيخار .

سؤزلرين بو پارچالارينا هئجا و فارسجا بخش دئيرلر . هر كلمه نئجه دفعه، نئجه بؤلومده آغيزدان چيخسا، بير او قدر هئجا ياماليكدير. مثلا:

ديل- ائل- گؤز- بئل- سن- قاچ- بيل- يام- ارك- برك- دين. . . سؤزلري بير هئجالي.
يورد- وطن- تبريز- آذر- انسان- قولاق- آغيز- غيرت. . . سؤزلري ايكي هئجالي.

ستارخان- تئليم خان- يوردوموز- وطنيم- آزادليق- ايلديريم- ايکينجي. . سؤزلري اوچ هئجالي، آذربايجان- ادبيات- خياباني- قهرمانليق- ابدیت- مسلمانليق. . کلمه لري دؤرد هئجالي، مسلمانليغيم- آذربايجانلي- ادبياتچي- وطن سنورليک- ثقه الاسلام- . . . کلمه لري بئش هئجالي و سايره دير .

آنا ديليميزين هئجالاري بير، ايکي، اوچ و يا دؤرد سس دن عبارت اولار . هر بير هئجادا يانليز بير جه سس لي اولماليدير. هوجالاردا بير، ايکي ويا اوچ سس سيز ده اولاييلر. هئجادا سس لي، چاديرين اورتاسينداکي اساس ديرک و ستون کيمديرکي، هئجانين وارليغينين مرکزي، اساسي و کؤکودور. اگر هئجانين سس لي سي دوشسه، هئجا پوزولوب آرادان گئدر .

آنا ديليميزين اصیل آذري- تورک کلمه لرینده، سس ترکیبینه گؤره، بئش جور هئجا واردير. بونلار آشاغيداکي لاردان عبارتدير:

۱- **تام آچيق هئجا:** بو هئجا يانليز بير سس لي دن عبارت اولار، اؤزو ده فقط سؤزلرين لاپ اولينده گه لر. بو هئجالاردا سس لي دن قاباق وسونرا سس سيز - بي صدا اولماديغي اوچون، هر ايکي طرفي آچيق اولدوغو اوچون، اونلارا "تام آچيق هئجا" دئيرلر. مثلا:

آ + نا - آ + تا - ا + مک - ا + شيق - ا + ليق - ا + كي - ا + گيت - ا + له - ا + و - ا + و - ا + دون - ا + زوم - ا + کوز - ا + زون - ا + لاق - ا + زوم - ا + زور - ا + پوش.

۲- **آچيق هئجا:** بو هئجالار اؤنجه بير سس سيز- بي صدا و اوندان سونرا گه لن بير سس لي دن يارانير. هئجالاردا سس لي دن قاباق بير سس سيز - بي صدا اولدوغو و لاکين سس لي نين سونراسي آچيق اولدوغو اوچون، "آچيق هئجا" دئيرلر. مثلا:

آ + نا - آ + تا - نه + نه - نه + نه - ده + وه - گه + نه - ا + له - سه + له - يا + جي - ده + ده - خا + لا - قا + لا - ما + لا - قو + لاق - يو + لاق - چا + لا - يا + لا . . .

۳- **قاپالي هئجا:** بو هئجالاردا اؤنجه بير سس لي و اوندان سونرا بير سس سيز - بي صدا گه لير. بو هئجالاردا سس لي نين قاباق طرفي آچيق و سونراسي بي صدا ايله توتولموش اولدوغو اوچون عاليملري ميز اونلارا "قاپالي(اؤرتولو) هئجا" آدي وئرميشلر. مثلا:

آت- آغ- ال- ايل- ايلد+ ديريم- ايت- ايل- ائل- ائل+ جي- اوت- اون- اون- اؤز- اؤد- اون- اوژ- اوچ- اؤن+ لوق- . . .

۴- **تام قاپالي هئجا:** بو هئجالاردا بير سس لي - مصوت ايکي سس سيزين- بي صدانين آراسيندا گلير. باشقا جور دئسک، بو هئجالاردا اؤنجه بير سس سيز- بي صدا، اوندان سونرا بير سس لي و نهايت سس لي دن سونرادا بير سس سيز گلير.

بو هئجالاردا سس لي نين هم قاباغي، هم ده سونراسي سس سيزله توتولموش اولدوغو اوچون اونلاري "تام قاپالي هئجا" آدلانديرميشلار. مثلا:

ياغ- داغ- سين(سه ن)- من(مه ن)- ييز- ساغ- يال- گول- ياش- گؤز- توك- چك(چه ك)- سال- يۇز- يۇز- اس+لام- دين+دار- آ+ذر(ذره)+ياي+جان.

۵- ايکينجي نوع تام قاپالي هئجا: بو نوع تام قاپالي هئجالار هامان دۇردونجو نوع، يعني تام قاپالي هئجالاردير كي، سونلاريندا بير سس سسيز- بي صدا دا وار و بو ايكي بي صدانين بيرى مطلق جينگيلتيلي اولار، اؤزو ده هئجا كلمه نين يالنيز سونوندا گلر. مثلا:

دۇرد- قۇرد- سرت- درد- مرد- سورت- دارت- يۇرت- جۇ+مرد- هم+درد- . . .
بو نوع تام قاپالي هئجالارين بير نوعونون اولينده كي سس سسيز- بي صدا اولمور. مثلا:
آلت- اۇرت- او ست- اولچ- ارك.
بو هئجالار چوخ تتر پارچالانار و سون سس سسيز آيري لار. مثلا:
دۇر+دونجو- قور+دا- در+دي- . . .

ايکينجي نوع تام قاپالي هئجالار گۇسترديبيميز خصوصيته ري ايله فارس ديلينده ده واردير. مثلا:
دوست- ايست- بست- چست- درست- مرد- کرد- برد- خورد- دوس+تم- بس+تم-
بر+دم- خور+دم- . . .

آهنگ قانونو

هر بير ديلين اؤزونه خاص سس قانونلاري اولدوغو کيمي، آنا ديليميزين ده اؤزونه مخصوص قانونلاري واردير. بو سس قانونلارينين ان مهمو و ان عمومي سي "آهنگ قانونو" دور كي، آنادولو تورکجه سينده "سس او يومو کورالي" آدلانيير.

ديليميزين آهنگ قانونو اولدوقجا گنیش، عمومي و هر طرفلي دير. بو قانون ديليميزده بيره يارانمايشدير، بلکه نچه مين ايل سوره سينده تدريجه فورمالاشيب، بو گونکو شکله دوشموشدور. مثلا ۲۸۰۰-۲۷۰۰ ايل بوندان قاباقكي باياتي لاريميزدان، يعني آلت ارتونقاني اولومو مناسبتي ايله خلقيميزين قوشدوغو آغي لاردان گوروروك كي، او زامان، يعني فارس لارين افراسياب آدلانديريق لاري آلت ارتونقا زامانيندا، ۲۸۰۰ ايل بوندان اول، ديليميزين آهنگ قانونو بو گونکو کيمي كاميل و هر طرفلي دئييلدي و زامان کئچديکجه تدريجه كاميلله شيب و حال حاضر كي شکله دوشموشدور.

آهنگ قانونو نه دنمکدير؟

آهنگ قانونو چوخ ساده و اويرنمه يي راحتدير. يوخاريدا گوردوک كي، ديليميزين ۹ سس لي سي، قالين و يا اينجه ليک باخيميندان ايكي يئر بؤلونور:

دۇردو /آ- ي ^- و- و/ قالين

قاباقچا بونو دئيميم كي، آهنگ قانونو يالنيز آذري- تورك كلمه لرينه عايد و عرب و فارسجادان آليتما كلمه لري احاطه ائتمير. يعني عرب و فارس ديل لرinden ديليميزه كئچميش كلمه لرين بير چوخو آهنگ قانونونا تابع دئيلدير.

آهنگ قانونو

اگر هر بير آذري- توركي سؤزونون بيرينجي هئجاسينداكي سسلى قالين اولسا، او كلمه نين سونراكي سسلى لر ينين هاميسي قالين اولار، اگر ايلك سسلى اينجه اولسا، سونراكي سسلى لر ين هاميسي اينجه اولار. دئمك آنا ديليميزين سؤز لرينده قالين و يا اينجه سسلى لر ين بير جنسدن اولماسينا آهنگ قانونو دئيلير.

مثلا: "يا+زي+چي" كلمه سينده ايلك هئجا "يا" نين سسلى سي "آ" قالين اولدوغو اوچون، اونون سونراكي ايكي هئجاسينداكي "ي" سسلى لر ي ده قاليندير.

"اودونچولارين" سؤزونده "ا+و+دون+چو+لا+رين" بيرينجي هئجا "و" قالين اولدوغو اوچون، بو سؤزون سونراكي دؤرد هئجاسينسن بوتون سسلى لر ينين ده هاميسي قاليندير.

"په تكچي/په+تك+چي"/سؤزونون ايلك هئجاسينداكي سسلى "ا" اينجه اولدوغو اوچون، سونراكي ايكي هئجانين سسلى لر ي ده "ا+ي" اينجه دير.

"ديلچي له ريميزين" سؤزونده /ديلا- چي- له- ري- مي- زين/ ايلك هئجانين /ديلا/ سسلى سي "ي" اينجه اولدوغو اوچون، او كلمه نين سونرا گه لن بئش هئجاسينداكي سسلى لر ين هاميسي اينجه دير.

دئمك آنا ديليميزده، آهنگ قانونونا اساسا، تورك كلمه سينين بيرينجي هئجاسينداكي سسلى سونراكي هئجالارين نوعونو، قالين و يا اينجه ليني تعيين ائدر، باشقا سؤزله دئسك، تورك كلمه لر ينين هئجالارينداكي سسلى لر ين جنسيني، نوعونو، قالين اينجه ليني بيرينجي هئجانين سسلى سي معينلشديرير.

بو دئديكله ريميزين بئله بير نتيجه چيخارتماق اولار كي، شيرين و سارسيلماز قانونلاري اولان آنا ديليميز- آذري توركجه سينين اؤز سؤز لري مختلف، الوان، گؤزل و قيمتلي جواهرلر و داش قاشلاردان دوزلميش ميثلسيز بويونباغي لار كيميدير، نئجه كي، جواهرلر و داش قاشلار معين ترتيب ايله دوزولمه سهر، بويونباغي يارانماز، ائله جه ده سسلى لر معين ترتيب و قايدا ايله دوزولمه سهر آذري سؤز لري يارانماز.

بونودا علاوه ائدك كي، آهنگ قانونو بيزيم ديليميزده مخصوص اولدوغو كيمي، هر بير ديلين اؤزونه خاص سس قانونلاري واردير. مثلا فارس ديلينده سؤز لر ين چوخونون اساس حصه سي نين اوزون و قيسا/قالين و اينجه/ سسلى لردن دوزلمه سي قانوندور و اؤزونه خاص اينجه ليك و گؤزل لي په ماليك دير.

نمونه اولراق: دانشمندان، گویندگان، شنوندگان، زندگانی، دیده بانی، شهربانی، سایه بان، کتابخانه، ارجدار، . .

"آرديجيليق" يا "توالي"

(" سسلى لر ين بيرينجي بيرينين آردينجا نئجه گلمه سي قانونو")

آنا ديليميزده سسلى لر ه عايد اولان آهنگ قانونونون نه دن عبارت اولدوغونون گؤردوك. هابئله صحبتله ريميزده گؤردوك كي، آذري- تورك كلمه لر ينده "و- و- ۋ- ۋ- سسلى لر ي يالنيز و يالنيز سؤز لر ين بيرينجي هئجاسيندا گلر و سونراكي هئجالاردا ايدا گلملر.

بو ايكي خصوصيته برابر ديليميزين سؤزلرينده اوچونجو خصوصيت ده واردير. اودا بوندان عبارتدير كي، اگر آذري-تورك كلمه سينين بيرينجي هئجاسينين سسلى سي دوداقلانمايان اولسا/ايستر اينجه، ايستره قالين/ او كلمه نين سونراكي هئجالاريندا دوداقلانان سسلى /ايستر اينجه، ايستره قالين/ گلمز، آما اگر سؤزون بيرينجي هئجاسيندا دوداقلانان سسلى گلسه/ايستر قالين، ايستره اينجه/ او سؤزون سونراكي هئجالاريندا هم دوداقلانان، هم ده دوداقلانمايان سسلى لردن بير، ايكي سي و يا بير نچه سي گله بيلر.

اگر آنا ديليميزين دوز دانيشيب، دوز يازماغيني اؤيره نيب بيلمك ايسته ين هر كس بو اوچ جهتي، يعني آهنگ قانونو، "و-ؤ-ئ" سسلى لر ينين يالنيز كلمه نين بيرينجي هئجاسيندا گلمه سي خصوصيتيني و اينديجه شرح وئرديبيم اوچونجو جهتي باشا دوشوب، ذهنيته تاپشيرسا و عملي شكيلده اونو اجرا ائديب يئرته يئيره بيلسه، او شخص زحمت سيز دئيه بيلر كي، تورك- آذري سؤزونون بيرينجي هئجاسينداكي سسلى معلوم اولسا، او كلمه نين سونرا گلن سسلى لري هانسي لار اولاجاقدير.

مثلا اگر تورك كلمه سينين ايلك هئجاسيندا "آ" و يا "ي" سسلى لر يندن بير اولسا، او كلمه نين سونراكي هئجالاريندا يالنيز "آ" و يا "ي" سسلى لر ينين بير و يا هر ايكي سي گله بيلر. مثلا بو كلمه لره دقت ائدين: آتا- آناميزين- آماق- ساتينجي- يازجيليق- آتلانماق- آيلماق- قارداشليق- باشجيليق- باجي لاردان- آياقلاماق- آتلانماق- آيلماق- آماجا- قانماق- قالان- قاچاق- قالديرماق- قاچاقچي- قاشيق- قاييق- ايلديريم- ايشيق- ايليق- ايلغيم.

بوتون بو كلمه لرين بيرينجي هئجاسيندا يا "آ" يا "ي" سسلى سي گلدي يي اوچون، اونلارين سونراكي هئجالاريندا يالنيز دوداقلانمايان "آ-ي" سسلى لر ي گل ميش و هئج بير دوداقلانان سسلى گلمه ميش دير. اودونچولار- او زومچولوك- او زگونچولوك- اورتوكلر- اؤزگونچولر- اوبونچولوق اؤغلانلار- اوچماق- اودوزماق- اؤپوشمك- اؤپوشدورمك- قورباغا- بوچاق لار بؤيومك- كو لنمك- كؤكلمك- قورولداماق- اوغرو- اوغورلاماق- سوساماق- سوروشماق- بوغا- بوغماق- توولاماق- قوولاماق- قو لدور- قو جاقلاشماق- قوم- قوهوم- كو رك- اورپك- . . .

بو كلمه لرين هاميسينا ياخشي دقت وئرسه نيز، گؤره جك سينيز كي، اونلارين بيرينجي هئجالارينداكي سسلى لر دوداقلانان اولدوغو اوچون اونلارين سونراكي هئجالاريندا هم دوداقلانان، هم ده دوداقلانمايان سسلى لر گل ميش دير.

اگر بير آذري- تورك كلمه سي نين ايلك هئجاسيندا "ا-ه" يا "ي" و يا "ذ" سسلى سي اولسا، او كلمه نين سونراكي سسلى لري يا "ا" يا "ي" يا دا هر ايكي سيندن اولاجاقدير. بو كلمه لره دقت ائدين:

امكچي- اللشديرمك- بللي- بلله مك- بئله مك- ائلچين- گئريله مك- ته لسمك- بيسله مك- بئله- نه مه نه- ايكي- ايتله مك- بيت- بيتله مك- چيله مك- سرت- په شه ري- جين- چه لنگ- په لنگ- بئله مك- . . .

"معاصر ادبي آذري ديلي/سس- صرف/" كتابينين ۳۴ - نجو صحيفه سينده كي جدول (آرديجيليق يا توالي جدول) مراجعه ائتسز، گؤره جك سينيز كي، تورك- آذري كلمه سينين ايلك هئجاسيندا ۹ سسلى ميزدن بير گلنده، او كلمه نين سونراكي هئجالاريندا هاسي سسلى لر گله جك دير.

نمونه‌لر	سونراکی هئجالاردا گه له بیلن سسلی لر	بیرینجی هئجادا اولاندا	
ئشیکده کیلر+ گئتدیگجه+ یئتیرمک + بئشینجی اودونلوق+ دوندورما+ دوقوز ونجو+ دوداق اؤلکه لر+ بؤلوشدورمک+ تۆکولم ک+ چؤلچو	ی- ا و- آ- ی و- ا- ی	ا- ئ او- و او- و	اولده گلنلر
آشاغی+ پاراتماق+ یاردیم جی+ آغیز گ لیردیم+ ایکینجی+ اندیرمک + ده میرجی ایل + ایلغیملار+ ایشیق لار ایکیمیز+ بیرینجیلر+ بیشم ک+ گیرده+ بیزلردن اوزاقلاشدیرماق+ اوچالیق + اوتانچاق+ توتماق اوشومک+ سوروجو+ اوزه رینده+ گوزگو	آ- ی ا- ی ی- آ ی- ا و- آ- ی و- ا- ی	آ ا ای- ی ای- ی او- و او- و	هر یئرده گلنلر

کلمه لری سون حرفی

تورک- آذری کلمه لری نجه دئییلیب ائشیدیلیرسه، ائله ده یازی لار. دیلیمیزده بیر سیرا ائله سؤزلر ده واردیر کی، اونلارین سون حرفی دانیشیقدا بیر جور و ادبی دیلده- یازیدا آیری جور اولار. بونا گؤره ده اونلاری بیلیمک لازیمدیر. بو حاللار بونلاردان عبارتدیر:

۱- آخیری "غ"، "خ"، "ق" اولان آذری کلمه لری.

اگر کلمه تک هئجالی اولسا، اونون آخیریندا یا "غ" اولار یا "خ". خلق نجه دئسه او دؤزدور و ائله ده یازیلما لیدی، سیز ده ائشیتدییینیز کیمی دئییرسیز و ائله ده یازماق لازیمدیر. مثاللار:

الف: آغ- باغ- داغ- بوغ- دوغ- دؤغ- اوغ- ساغ- تاغ- بیغ- قیغ- بیغ- زیغ- لاغ- یاغ.

ب: يُوخ- اوخ- توخ- چوخ- ميخ- تيخ- باخ- تاخ- آخ- ياخ- سوخ- شوخ- خوخ- خيخ.

آما اگر كلمه ايكي و يا آرتيق هنجالي اولسا، اونون آخيري "خ" و يا "غ" كيمي تلفظ اولسا دا، ادبي ديليميزده "ق" يازيلار، باخما يارقكي، دانيشيق ديليميزين بعضي لهجه لرينده "خ" دئييلير. مثاللار:

قاچماق- باخماق- توخماق- بارماق- يازماق- قايماق- وورماق- ديرناق- قاتماق- قايقاناق- اوتاق.

۲- ايکينجي حال اوندان عبارتدير كي، آنا ديليميزين مصدر لري يا "ق" يا دا "ك" حرفيله قورتارار. اگر سسلى لري ي قالين اولسا، سون حرفي "ق" اولار، آما اگر سسلى لري اينجه اولسا، مصدرين سون حرفي "ك" اولار. مثاللار:

الف: وورماق- اوتوماق- قازماق- اودماق- قاچماق- اودلاماق- قالماق - آنلاماق- يازماق- آلماق.

ب: گلمك- گورمك- دوزمك- اوزمك- بوزمك- سوزمك- بيلمك- سيلمك- اؤتمك- اؤيمك- . . .

سون حرفين ده بيشمه سي

آنا ديليميزين بير سيرا كلمه لرينين سون حرفي معين شرايطده ده بيشر. بو حاللار آشاغيداكي لاردان عبارتدير:

۱- سوزون سون حرفي "ق" اولسا، بو كلمه يه سسلى ايله باشلايان شكيلچي_ پسوند قوشولاندا، "ق" حرفي ايكي سسلى آراسينا دوشدوبو اوچون "غ" سسينه چئوريلر و "غ" دا يازيلار. مثلا:

بارماق ← بارماغيم

قوناق ← قوناغا

قولاق ← قولاغي

اوتاق ← اوتاغين

ياتاق ← ياتاغين

بولاق ← بولاغيز

ديرناق ← ديرناغي

ياناق ← ياناغي- . . .

۲- سوزون سون حرفي "ك" اولسا و بو كلمه يه سسلى حرف ايله باشلانان شكيلچي- پسوند علاوه اولسا، "ك" حرفي ايكي سسلى آراسيندا دوشدوبو اوچون يا "گ" يا دا "ي" حرفينه چئوريلر و بئله ده يازيلار. ايندي داها چوخ "ي" شكلينده دئييلير و يازيلير. مثاللار:

چۆرك ← چۆره گي = چۆره يي
ديلك ← ديله گي = ديله يي
كورك ← كوره گي = كوره يي
امك ← امه گي = امه يي
بيلك ← بيله گي = بيله يي
كۆپك ← كۆپه گي = كۆپه يي- . . .

۳- آنا ديليميزده سونو "ت" حرفيله بيتين سۆزلرين آخيري نا سسلى ايله باشلانان شكيلچي- پسوند علاوه اولاندا، بو "ت" ايكي سسلى آراسيندا دۆشدويو اوچون "د" حرفينه چئوريلر و "د" يازيلار. مثاللار:

ايگيت ← ايگيدي
اونوت ← اونودار
كنچيت ← كنچيدي
قاچيرت ← قاچيردير
گيزلت ← گيزلهدير
بوشالت ← بوشالدير- . . .

امما اگر تك هئجالي كلمه نين آخيري ندا "ت" حرفي اولسا، ايكي سسلى آراسينا دوشنده ده ييشمز و "ت" قالار و "ت" تلفظ اولار. مثلا:

آت ← آتي
يات ← ياتير
ات ← اته
سات ← ساتار
بات ← باتيرام- . . .

قيد: ياددا ساخلاماق لازيمدير كي، بير هئجالي اولان "ات" و "گئت" فعل لرينين سون حرفي "ت" ايكي سسلى آراسينا دوشنده، استئنا اولراق، "د" حرفينه چئوريلر و يازيلار. مثال:

ات ← ائديرم
گئت ← گئديرم- . . .

سسلى لرله سسسيز حرفلرين ايلگي سي- علاقه سي آنا ديليميزين سسلى لر يله سسسيزلري آراسيندا معين ايلگي و رابطه واردير.

بو ايلگي لرين مهملري بونلاردير:

۱- بیر تورک- آذری سؤزونون ترکیبینه "ق-خ-غ" حرفلریندن بیری اولسا، او کلمه نین سسلی لری اساسا قالین اولار. مثاللار:

قیز- قیزیل- اوغلان- دوغماق- آعاج- چوخور- قوناق- توخماق- توخو- اوخ- بیغمالی- بوغما- قوجا- . . .

۲- بیر تورک- آذری کلمه سینین ترکیبینه "ک-گ" سس لریندن بیری اولسا، او سؤزون سسلی لری اساسا اینجه اولار. مثاللار:

بویوک- کیچیک- امک- بلک- دیرک- گه می- گلکم- چکمه- گؤل- کؤل- گه رک- گئری- یئکه- تکه- گنه- . . .

وورغو

آنا دیلیمیزده بیردن آرتیق هنجاسی اولان سؤزلری تلفظ ائندنه، هنجالارین هامی سی بیر جور و عینی شیدتله دئیلمز، بلکه اونلارین بیری شیدتله و برک دئییلیر. بو برک تلفظ اولونماغا "وورغو" /فارسجا: تکیه/ و وورغو دوشن هنجایا "وورغولو هنجا" دئییرلر. مثلا: "دیلیم" سؤزونده ایکی هنجا وار و تلفظ زامانی ایکی جی هنجا "یم" برک- شدتله دئییلیر. دئمک بورادا "یم" هنجاسی وورغولو هنجادیر. مختلف دیل لرده کلمه لرده کی وورغولارین یئرلری جور جور اولار و تئز-تئز ده بیشر، لاکین آنا دیلیمیزده سؤزلرده وورغونون یئری اساسا ثابت دیر، او دا سؤزون سون هنجاسیدیر. بو کلمه لرین تلفظونه دقت ائدین:

آذربایجان- وطنیمیز- بوغازیم- قارییز- نه- یازیچی لاریمیز- آنالیق- آزادلیق- دو مانلیق- مزه لی- ملا نصرالدین- وورغون- . . .

آما استثنا اولاراق آنا دیلیمیزده امر فعل لرینده وورغو بیرینجی هنجایا دوشر. بو فعل لرین دئیلمه سینه یاخشی دقت ائدین:

قاجین- آلسینلار- آپار- یازین- اورتون- دویوشون- وورغون. . .

بعضا وورغونون یئرینی ده ییشنده سؤز و جمله نین معناسی ده بیشر. مثلا: "گلین قوناق لاری قارشیلایاراق بویرون ایچهری گلین دئی" جمله سینده بیرینجی "گلین" اسم دیر و وورغو آخیردا دئیلمه لی دیر، لاکین ایکینجی "گلین" امر فعلیدیر و وورغوسو اولده دئیلمه لیدیر؛ اگر وورغولارین یئری عوض اولسا، جمله نین معناسی باشا دوشولمز.

آذساوولار

